

4. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: ΜΟΡΦΕΣ, ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

- Κοινωνικο-οικονομικές βάσεις της οικογένειας
- Μορφές οικογένειας: εκτεταμένη και πυρηνική οικογένεια
- Σύγχρονες μορφές οικογενειακής συμβίωσης
- Καταμερισμός εργασίας στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια
- Μαθαίνοντας το ρόλο του άνδρα και της γυναίκας
- Η οικογένεια και οι προκλήσεις της σύγχρονης εποχής

Εισαγωγή

Η οικογένεια και η αναπαραγωγή του ανθρώπινου είδους στο πλαίσιο της οικογένειας αποτελούν αντικείμενο μελέτης της κοινωνιολογίας, γιατί οι πολιτισμικές αυτές δραστηριότητες (γάμος και αναπαραγωγή), αν και παρουσιάζονται ως ένας φυσικός προορισμός του ανθρώπου, είναι φαινόμενα που έχουν διαμορφωθεί κοινωνικά και διαφοροποιούνται στο χρόνο και στο χώρο.

4.1. Μορφές, λειτουργίες και κοινωνικο-οικονομικές βάσεις της ελληνικής οικογένειας

Αν ανατρέξουμε στην ιστορία της Δυτικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, θα δούμε ότι η οικογένεια όχι μόνο είναι παρούσα, σε γενικές γραμμές, ως πρωταρχικό κύτταρο στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής, αλλά αποτελεί και το βασικό καμβά πάνω στον οποίο υφαίνονται οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και ως εκ τούτου σχέσεις δύναμης και εξουσίας.

Η έννοια της οικογένειας συνδέεται ιστορικά με αυτήν του γάμου (χωρίς όμως η σύνδεση αυτή να είναι απαραίτητη) και λανθασμένα ταυτίζεται με το νοικοκυριό, αφού αναφερόμαστε σε διαφορετικές κατηγορίες πραγμάτων. Το **νοικοκυριό** είναι μια οικονομική μονάδα, είναι το σύνολο των ατόμων που συγκατοικούν και συντρώνουν, χωρίς αυτά να έχουν συγγενικές σχέσεις μεταξύ τους (π.χ. δυο φοιτητές που συγκατοικούν, η οικιακή βοηθός που συγκατοικεί με μια οικογένεια κτλ.).

Ο διαχωρισμός της οικογένειας από τους υπόλοιπους συγγενείς και τους υπηρέτες γίνεται για πρώτη φορά στη Γαλλία το 1680, στο λεξικό του Ρισελέ (Richelet).

Εικ. 4.1 Η οικία: στέγη της οικογένειας και του νοικοκυριού. («Το σπίτι με το φοίνικα», του Joan Miro, 1917-1934, Centre Georges Pompidou, 2004).

Από το 19ο αιώνα το περιεχόμενο του όρου «οικογένεια» προσδιορίζεται από το σχήμα: «πατέρας, μητέρα, παιδιά». Ήδη από το 1835 σε διάφορα λεξικά, στο λήμμα «οικογένεια», υπάρχει ο ορισμός: «Λέγεται πολλές φορές για τους συγγενείς που μένουν μαζί. Και ειδικότερα για τον πατέρα, τη μητέρα και τα παιδιά». Οι προσφωνήσεις που χρησιμοποιούνται για τους συγγενείς αυτούς - όπως μαμά, μπαμπά, παππού, θεία κτλ.- είναι ένα οικογενειακό ιδίωμα, που δείχνει την οικειότητα, την αλληλεγγύη, αλλά και την ανάγκη που νιώθουμε να προσφωνούμε τους οικείους διαφορετικά από ό,τι τους ξένους.

Άλλωστε, αν εξετάσουμε την ετυμολογία του όρου «οικογένεια» θα διαπιστώσουμε ότι ο όρος είναι σύνθετος από τις λέξεις **οίκος** και **γένος**: η γενιά που διαμένει στο ίδιο σπίτι. Όταν λοιπόν μιλάμε για οικογένεια, στην ουσία αναφερόμαστε στο γάμο δύο (τουλάχιστον στο χριστιανικό κόσμο) ατόμων διαφορετικού φύλου που αποφάσισαν να ζήσουν μαζί και να κάνουν παιδιά.

Η κοινωνιολογία, που ως επιστήμη οφείλει να αποκαλύψει τις πολλαπλές λειτουργίες των θεσμών, διατυπώνει ένα λόγο που αποσκοπεί στο να φανερώσει τις κρυφές σχέσεις των φαινομένων, δηλαδή το επιφανόμενο. Επισημαίνει το γεγονός ότι ο γάμος πρέπει να εξετάζεται ως μια στρατηγική, είτε πρόκειται για γάμο που προκύπτει από «κεραυνοβόλο έρωτα» είτε πρό-

κειται για γάμο που προκύπτει από συνειδητό υπολογισμό, δηλαδή για το λεγόμενο «γάμο συμφέροντος». Αυτή η στρατηγική αναφέρεται σε σύνολο ενεργειών που επιστρατεύονται για να πραγματοποιηθούν κοινωνικοί στόχοι (έστω και αν αυτοί δεν είναι άμεσα ορατοί). Μέσω «αυτής της στρατηγικής κάθε γενιά επιδιώκει να μεταβιβάσει στην επομένη, και στο μέγιστο βαθμό, τη δύναμη και τα προνόμια που η ίδια έχει κληρονομήσει» (P. Bourdieu, 1976:141-142). Μέσα από αυτές τις μεθοδεύσεις και τις στρατηγικές μπορεί να αναπαράγεται η κοινωνία. Βέβαια, οφείλουμε να επισημάνουμε, ότι για τους περισσότερους ανθρώπους ο γάμος δεν εκλαμβάνεται ως μια μεθόδευση, ως μια στρατηγική. Για τον κοινό νο, ο γάμος είναι η κοινωνική αναγνώριση της σχέσης με τον/την αγαπημένο/η και με τον/την οποίο/α έχει αποφασιστεί η απόκτηση παιδιών.

Η οικογένεια είναι ένας σημαντικός **κοινωνικός θεσμός**. Η κοινωνικοποίηση των μελών, η συνύπαρξη και η κάλυψη βασικών βιοτικών και συναισθηματικών αναγκών, η αναπαραγωγική δραστηριότητα, η κατανάλωση στο πλαίσιο της οικογένειας εξαρτώνται από την ευρύτερη οργάνωση της κοινωνίας στην ιστορική εξέλιξη της.

Σε παλαιότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, όπως στην προβιομηχανική κοινωνία, οι λειτουργίες της οικογένειας ήταν πολύ περισσότερες από τις σημερινές: κά-

Εικ. 4.2 Ελληνικοί γάμοι, 1880 και 2005 (Αθήνα 1939-1900: Φωτογραφικές μαρτυρίες, εκδ. Μουσείου Μπενάκη, 2003 - Φωτογραφικό αρχείο Ν. Πετρόπουλου).

λυση των αναγκών επιβίωσης των μελών της, φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων, εκπαίδευση των νέων, περιθαλψη, παραγωγή και κατανάλωση των αγαθών κ.ά. Από τη βιομηχανική επανάσταση και μετά πολλές λειτουργίες της εκχωρήθηκαν σε άλλους θεσμούς, ωστόσο η οικογένεια παραμένει και σήμερα πρωταρχικός κοινωνικός θεσμός αναπαραγωγής, κοινωνικοποίησης, μεταβίβασης αγαθών, αλλά και βασική μονάδα κατανάλωσης.

Στη χώρα μας υπάρχουν διαφορετικές πρακτικές με τις οποίες η μια γενιά μεταβιβάζει την περιουσία της στην άλλη. Στα νησιά του Αιγαίου, αλλά και στην ηπειρωτική Ελλάδα συναντώνται διαφορετικές πρακτικές: άλλοτε η περιουσία της οικογένειας μεταβιβάζεται στο αγόρι και άλλοτε στο κορίτσι. Αυτές οι πρακτικές εξαρτώνται από

Εικ. 4.3 Στην Κάρπαθο το συμβολικό κεφάλαιο (χρυσάφικα), όπως και το οικονομικό, κληροδοτείται από τους πρωτότοκους ανιόντες στους πρωτότοκους κατιόντες (Κ. Μπαλάφας, Τα νησιά, εκδ. Ποταμός, 2004).

Η οικογενειακή στρατηγική της Καρπάθου και συγκεκριμένα της κοινότητας της Ολύμπου (ή Ελύμπου) έχει ενδιαφέρον να εξεταστεί, ακριβώς γιατί βασίζεται στο σύστημα προτίμησης του πρωτότοκου που κληρονομούσε τον πατέρα του και της πρωτότοκης κόρης που κληρονομούσε τη μητέρα της. Κατά τις δεκαετίες του 1910 και του 1960 αμφισβητήθηκαν αυτές οι πρακτικές λόγω της εισροής του μεταναστευτικού συναλλάγματος.

Οι πρωτότοκοι-ες ονομαζόντουσαν «κανακάρηδες» ή «κανακαρές» και εκείνο το χαρακτηριστικό που τους έδινε τον τίτλο ήταν η σειρά γέννησης, η οποία συνδεόταν με τον κανόνα «που όριζε ότι ο πρώτος γιος μιας συζυγικής οικογένειας έπαιρνε προίκα την πατρική περιουσία ακέραιη, όπως την είχε εισφέρει στο δικό του γάμο ο πατέρας του, και η πρώτη κόρη αυτού του γάμου προικοδοτούνταν με το σύνολο των αγαθών που κατέβαιναν από την πλευρά της μητέρας» (B. Vernier, 2001:XII).

Οι πρωτότοκοι αποδέκτες της περιουσίας αυτής ήσαν υποχρεωμένοι, όταν παντρεύονταν, να μεταβιβάσουν στο πρώτο τους, ίδιου φύλου, παιδί το σύνολο των κληρονομικών αγαθών που είχαν λάβει από τους δικούς τους γονείς. Μία μόνο προϋπόθεση έπρεπε να τηρηθεί: ο κανακάρης και η κανακαρά έπρεπε να φέρουν ο πρώτος το όνομα του παππού (από την πλευρά του πατέρα) και η δεύτερη το όνομα της γιαγιάς (από την πλευρά της μητέρας). Το βαπτιστικό αυτό όνομα νομιμοποιούσε το δικαίωμα στην κληρονομιά. Έτσι βλέπουμε ότι οι πρωτότοκοι, διαμέσου της απόκτησης των μέσων παραγωγής (γη, όπως επίσης βόδια και μύλους, που ήταν αποκλειστικό προνόμιο των κανακάρηδων), γίνονταν οι οικονομικοί θεματοφύλακες, αλλά και οι θεματοφύλακες του συμβολικού κεφαλαίου*.

Οι άρρενες υστερότοκοι (ο όρος «υστερότοκος» δεν χρησιμοποιείται με την αυστηρή του έννοια, που σημαίνει το τελευταίο παιδί μιας οικογένειας, αλλά με την έννοια που περιλαμβάνει οποιοδήποτε παιδί μετά το πρωτότοκο), αποκλεισμένοι από την πατρική περιουσία, αναγκάζονταν να γίνουν χειρώνακτες ή να μεταναστεύσουν, ενώ οι υστερότοκες υποχρεώνονταν σε αγαμία και γινόντουσαν υπηρέτριες της κανακαράς. Από τη συνοπτική αυτή παρουσίαση της στρατηγικής προτίμησης του πρωτότοκου ή της πρωτότοκης και του αποκλεισμού των υπολοίπων φαίνονται:

1. Ο τρόπος με τον οποίο εξασφαλίζεται η συνέχεια των ανδρικών και των γυναικείων γενεαλογικών σειρών.
 2. Η διατήρηση του αδιαίρετου της κληρονομημένης ιδιοκτησίας.
 3. Η δημιουργία και η διαιώνιση μιας κοινωνίας πρωτότοκων, ιεραρχικά ανώτερης (με οικονομικό αλλά και συμβολικό κεφάλαιο, όπως όνομα, κατοχή ιδιωτικών εκκλησιών, πιάτων και φλουριών κ.ά).
- (Για περισσότερες πληροφορίες βλ. B. Vernier, 2001).

τα δεδομένα της τοπικής οικονομίας (εύφορο ή άγονο έδαφος), από τον κληρο της οικογένειας και από τις αντιλήψεις και τις νοοτροπίες που επικρατούν σε κάθε περιοχή.

Στην Ελλάδα (και γενικότερα στην Ευρώπη) η οικογένεια εμφανίζεται ως ρυθμιστής των κοινωνικών και των οικονομικών σχέσεων, καθώς:

- Μεταβιβάζει στα μέλη της τα συστήματα αξιών της ευρύτερης κοινωνίας στην οποία ανήκει και συνεπώς εξασφαλίζει τη συνοχή της κοινωνίας.
- Ρυθμίζει τις οικονομικές σχέσεις μέσω της κληρονομικής μεταβίβασης των υλικών αγαθών στα μέλη της.
- Ελέγχει και κατευθύνει, μέσω του συστήματος διαδοχής, το κύρος και τη δύναμη των μελών της, έννοιες που συνδέονται με τους κοινωνικούς ρόλους και τις κοινωνικές θέσεις.

Τέλος, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η οικογένεια αποτελεί καταφύγιο και συχνά πηγή συναισθηματικής στήριξης των μελών της.

4.1.1 Μορφές οικογένειας στο παρόν και το πρόσφατο παρελθόν

Πολλοί θεωρούν την οικογένεια ως έναν οικουμενικό θεσμό, με την έννοια ότι είναι παρούσα σε όλες τις κοινωνίες. Πράγματι, με εμφανείς διαφοροποιήσεις στο μέγεθος, στις στρατηγικές και στη μορφή, η οικογένεια εμφανίζεται σε όλες, λίγο έως πολύ, τις κοινωνίες. Το ερώτημα είναι αν η οικογένεια και οι σχέσεις που αυτή καθορίζει μένουν αναλλοίωτες στο χρόνο. Φυσικά, αυτό δε συμβαίνει, και έτσι μια στοιχειώδης ταξινόμηση είναι απαραίτητη προκειμένου να καταλάβουμε γιατί αλλάζει η οικογένεια.

Από τις εκτεταμένες στις σύγχρονες μορφές της πυρηνικής οικογένειας

Στην παραδοσιακή αγροτική κοινωνία η μορφή και το μέγεθος της οικογένειας συνδέονται με τη φύση των εργασιών που έπρεπε τα μέλη της να φέρουν σε πέρας, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Θα πρέπει να πούμε ότι οι αγροτικές κοινωνίες στη Δυτική Ευρώπη και τα Βαλκάνια ήταν βαθύτατα ταξικές, δεδομένου ότι η οικονομία τους στηριζόταν στην εκμετάλλευση των αγροτών από τους μεγαλοϊδιοκτήτες γης.

Και στην Ελλάδα όμως τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Κατά το 19ο αιώνα τα αγροτικά στρώματα στέναζαν κάτω από το βάρος των φόρων (τον κεφαλικό ή της δεκάτης). Τον 20ό αιώνα, μέχρι και την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η στοιχειώδης κοινωνική πολιτική* που ασκούσαν στη χώρα μας αφορούσε μόνο τους κατοίκους των πόλεων. Στην επαρχία όμως η οικονομική ανέχεια επέβαλε πολύ υποβαθμισμένες συνθήκες ζωής, ιδιαίτερα στα ορεινά χωριά και τις απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα περιοχές. Γι' αυτό το λόγο πολλοί από τους κατοίκους της υπαίθρου οδηγήθηκαν στη μετανάστευση, προκειμένου να οικοδομήσουν ένα καλύτερο μέλλον.

«Το πρωί ο πατέρας έξεψε τη φοράδα στο κάρο. Το παιδί στεκότανε δίπλα του με το μακρύ καμουτσίκι στα χέρια. Πίσω του πάλι το πουλάρι. Όλο το καλοκαίρι έτσι πήγαινε πίσω του σαν το μανάρι, σαν το ζαγάρι. Το παιδί σηκωνότανε από το χάραμα, κατέβαινε στο κατώ και το 'βγαζε έξω. Το 'παιρνε και το τραβούσε για το λιβάδι, για το βουναλάκι για να βοσκήσει, μα περνούσε πάντα μέσ' απ' τα 'χωράφια...»
(Δ. Χατζή, Ανυπεράσπιστοι, 1979:170).

Εικ. 4.4 Ομοίωμα σπιτιού νεότερης νεολιθικής εποχής, που απεικονίζει το εσωτερικό του και τα μέλη μιας εκτεταμένης οικογένειας (ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας).

**Εκτεταμένες οικογένειες διαφορετικών κοινωνιών
και εποχών Ελλάδα, Η.Π.Α. και Τουρκία**

Εικ. 4.5α Ελλάδα (Φωτογραφικό αρχείο Ρ. Κασιμάτη).

Εικ. 4.5β Η.Π.Α: (Ε. Steichen, *The family of man*, 1955).

Εικ. 4.5γ Τουρκία (Μ. Casta & Ρ. Guizard, *Histoire géographie éducation civique*, 4e, Editions Magnard, 2004).

Στις αρχές του 20ού αιώνα στην Ελλάδα η οικογένεια περιλαμβάνει τους γονείς και τα παντρεμένα παιδιά και ονομάζεται **εκτεταμένη**. Όλοι δουλεύουν, κανείς δεν εξαιρείται, ούτε οι γέροντες ούτε τα παιδιά. Συνήθως στις εκτεταμένες οικογένειες της αγροτικής κοινωνίας:

- Οι ρόλοι προσδιορίζονται αυστηρά με βάση το φύλο και την ηλικία.

- Ο ιδιωτικός χώρος διακρίνεται αυστηρά από το δημόσιο. Στον ιδιωτικό χώρο αντιστοιχούν το σπίτι και η γυναίκα, ενώ στο δημόσιο χώρο αντιστοιχούν το «έξω» και ο άνδρας.

- Το «μέσα» και οι ρόλοι που συνδέονται με τις οικιακές δραστηριότητες αξιολογούνται ως κατώτεροι από αυτούς που συνδέονται με το «έξω», με το δημόσιο χώρο, και επομένως με τον άνδρα.

Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα οι κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές (εγκατάλειψη της υπαίθρου, αστικοποίηση) επηρέασαν την οικογένεια ως προς τη δομή, το μέγεθος και τις λειτουργίες της. Ενώ στις αγροτικές κοινωνίες παρατηρείται αυτός ο άκαμπτος διαχωρισμός των φύλων, στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες οι σχέσεις που αφορούν την οικογένεια εμφανίζονται πιο ελαστικές.

Στην Ελλάδα, στα αστικά κέντρα, η οικογένεια περιλαμβάνει συνήθως τους γονείς και τα ανύπαντρα παιδιά και ονομάζεται **πυρηνική** ή **συζυγική** οικογένεια.

Στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας η γυναίκα εργάζεται συνήθως και εκτός σπιτιού, και αυτή είναι η ειδοποιός διαφορά με τη σύζυγο της εκτεταμένης οικογένειας. Το παράθεμα που ακολουθεί εστιάζεται σε αυτή την αλλαγή, πώς δηλαδή από τη μη μισθωτή εργασία της γυναίκας περνάμε στη μισθωτή εργασία.

Εικ. 4.6γ Η.Π.Α (J. Shepard & R. Greene, *Sociology and you*, National Text book Company, Edition 2004).

Πυρηνικές οικογένειες ανά τον κόσμο: Ελλάδα, Αιθιοπία, Η.Π.Α.

Εικ. 4.6α Ελλάδα (Φωτογραφικό αρχείο Ε. Κουμάνταρη).

Εικ. 4.6β Αιθιοπία (Φωτογραφικό Αρχείο, Action Aid).

«Το 1954 πολλές γυναίκες δούλευαν στην οικογενειακή επιχείρηση -τη γεωργική εκμετάλλευση ή το μαγαζί- η οποία συνήθως ανήκει στο σύζυγό τους. Η διαφορά τους με τις γυναίκες που έμεναν στο σπίτι ήταν πολύ μεγάλη. Οι γυναίκες στο σπίτι αναφέρονται ως ανενεργά μέλη από τη Στατιστική Υπηρεσία παρά το ότι δούλευαν 15 ώρες τη μέρα, για να αναθρέψουν πολυάριθμα παιδιά.

Το 1993 αυτή η κατάσταση έχει σχεδόν εκλείψει: οι γυναίκες που έχουν μια επαγγελματική δραστηριότητα είναι συνήθως μισθωτές και υπάγονται στο αφεντικό ή στο διευθυντή της υπηρεσίας τους. Ακόμη κι αν οι υπεύθυνοι είναι στην πλειονότητά τους άντρες, η αλλαγή είναι μεγάλη: η οικονομική εξάρτηση των γυναικών από το σύζυγό τους έχει μειωθεί σημαντικά» (Al. Chenu, 1995:324).

Με τις νέες εξελίξεις η καθημερινή ζωή ενός μεγάλου αριθμού γυναικών καθορίζεται από τις αυξημένες υποχρεώσεις τους στην επαγγελματική και την οικογενειακή ζωή. Και αυτό το γεγονός είναι θεμελιώδους σημασίας για την εμφάνιση νέων οικογενειακών τύπων στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας. Επομένως ο τύπος της πυρηνικής οικογένειας δεν παραμένει αναλλοίωτος στο χρόνο, αλλά εξελίσσεται ανάλογα με τη γενικότερη κοινωνική εξέλιξη, σε ολόκληρο το δυτικό κόσμο. Έτσι προκύπτουν νέες μορφές οικογενειακής συμβίωσης, οι οποίες συνδέονται με έναν καινούριο καταμερισμό της εργασίας.

Οι νέες μορφές οικογενειακής συμβίωσης στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας είναι:

- Η **οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας**, στην οποία και οι δύο σύζυγοι εργάζονται και επομένως οι ρόλοι διαμορφώνονται σε σχέση με τις επαγγελματικές ασχολίες τους και τα πρότυπα αξιών τους. Στην περίπτωση αυτή η συζυγική σχέση οικοδομείται με βάση τη συνεργασία.

- Η **ελεύθερη συμβίωση** (συγκατοίκηση χωρίς γάμο), η οποία συναντάται όλο και περισσότερο σε πολλές χώρες της Ευρώπης και στηρίζεται κυρίως σε ατομικές επιλογές (βλ. πίνακα 4.1).

- Η **μονογονεϊκή οικογένεια**, η οποία αποτελείται συνήθως από την άγαμη μητέρα ή από το διαζευγ-

μένο ή χήρο γονέα με τα παιδιά. Οι μονογονεϊκές οικογένειες στην Ελλάδα αποτελούσαν το 6% του συνόλου των νοικοκυριών το 1991 και το 9% το 2001 (βλ.πίνακα 4.1).

- Η **οικογένεια δεύτερου γάμου**, η οποία έχει προκύψει από την αύξηση των διαζυγίων, που προκαλεί με τη σειρά της τη δημιουργία οικογενειών δεύτερου (ή τρίτου) γάμου του ενός ή και των δύο συζύγων. Η ποικιλία των οικογενειακών τύπων στη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία συνδέεται και με άλλες παραμέτρους, όπως είναι η αλλαγή της νοοτροπίας γύρω από το θεσμό του γάμου, η αυτονόμηση του ατόμου από την οικογενειακή ομάδα, η ιδεολογία των ίσων ευκαιριών, οι αλλαγές στην αγορά εργασίας κ.ά.

Εικ. 4.7 Μονογονεϊκή οικογένεια (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα III: Γενικές επιστήμες-έμβιος κόσμος, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2001).

Πίνακας 4.1. Σύνθεση των νοικοκυριών στην Ελλάδα με ή χωρίς πυρηνική οικογένεια (1991 και 2001)

Σύνθεση νοικοκυριών	Απογραφή 1991		Απογραφή 2001	
	%	Σε χιλιάδες	%	Σε χιλιάδες
Παντρεμένα ζευγάρια χωρίς παιδιά (μία πυρηνική οικογένεια)	23,7	761	22,0	786
Παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά (μία πυρηνική οικογένεια)	49,1	1.573	42,7	1.527
Μόνες μητέρες (μία πυρηνική οικογένεια)	4,8	155	7,5	268
Μόνοι πατέρες (μία πυρηνική οικογένεια)	1,2	38	1,4	51
Συμβιούντες χωρίς παιδιά (μία πυρηνική οικογένεια) ¹			1,3	48
Συμβιούντες με παιδιά (μία πυρηνική οικογένεια)			0,6	23
Μονομελή και πολυμελή νοικοκυριά (χωρίς πυρηνική οικογένεια) ²	21,2	678	24,3	869
Σύνολο νοικοκυριών	100,0	3.205	100,0	3.572 ³

Για το 1991 βλ. Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕ.Θ.Ι.). Για το 2001 βλ. Ε.Σ.Υ.Ε. (διασκευή Ν. Πετρόπουλου).

1 Οι κατηγορίες αυτές χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά κατά την απογραφή του 2001.

2 Το 1991 από τα 678.000 νοικοκυριά τα 186.000 αποτελούνται μόνο από άνδρα, τα 335.000 μόνο από γυναίκα και τα 157.000 από πολυμελή νοικοκυριά χωρίς πυρηνική οικογένεια. Το 2001 από τα 869.000 νοικοκυριά τα 266.346 αποτελούνται μόνο από άνδρα, τα 459.920 μόνο από γυναίκα και τα 143.183 από πολυμελή νοικοκυριά χωρίς πυρηνική οικογένεια.

3 Στα 3.571.985 νοικοκυριά με μία πυρηνική σχέση θα πρέπει να προστεθούν 102.400 νοικοκυριά με τουλάχιστον δύο πυρηνικές οικογένειες.

4.2. Καταμερισμός εργασίας στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια

Η ανδρική κυριαρχία μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα στην ελληνική οικογένεια ήταν τόσο αδιαμφισβήτητη, ώστε να μην μπαίνει ζήτημα αιτιολόγησης της γυναικείας καταπίεσης και υποταγής, την οποία συναντάμε παντού:

- στην οργάνωση του χώρου και ιδιαίτερα στην εσωτερική διαρρύθμιση του σπιτιού,
- στη διάκριση ανάμεσα στο σπίτι (στο «μέσα», στον ιδιωτικό χώρο) και στο δημόσιο χώρο (προνομιακό πεδίο δράσης των ανδρών),
- στην οργάνωση του χρόνου.

Στη δεκαετία του 2000 το γυναικείο εργατικό δυναμικό της χώρας μας ανέρχεται σε 1.620.215 άτομα, αποτελεί δηλαδή το 38% του συνολικού εργατικού δυναμικού. Και δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι έγγαμες γυναίκες αριθμούν 1.057.700 άτομα και αποτελούν το 65% του γυναικείου εργατικού δυναμικού.

Οι μεταβολές που επήλθαν στην κοινωνία με την επαγγελματική δραστηριοποίηση των γυναικών έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης από την κοινωνιολογία, την ιστορία, τη δημογραφία, τις οικονομικές επιστήμες, τη νομική κτλ.

Στο επίπεδο της νομικής επιστήμης αξιοσημείωτη ήταν η εφαρμογή των νέων ρυθμίσεων για τις σχέσεις των δύο φύλων στο πλαίσιο της οικογένειας, που αποτυπώνονται στο Οικογενειακό Δίκαιο.

Εικ. 4.8 Μπουγάδα στο ποτάμι: αποκλειστική απασχόληση των γυναικών κατά το παρελθόν (R.A. McCabe, Ελλάδα: τα χρόνια της αθωότητας, εκδ. Πατάκη, 2004).

Πίνακας 4.2. Σύγκριση ρυθμίσεων Οικογενειακού Δικαίου

Πριν από το 1983	Μετά το 1983 (Ν.1329/83)
• Προσωπικές σχέσεις των συζύγων Ο ανήρ είναι η κεφαλή της οικογένειας και αποφασίζει περί παντός ό,τι αφορά το συζυγικό βίο.	• Προσωπικές σχέσεις των συζύγων Οι σύζυγοι αποφασίζουν από κοινού περί παντός ό,τι αφορά το συζυγικό βίο.
• Περιουσιακές σχέσεις συζύγων Προικώ σύστημα.	• Περιουσιακές σχέσεις συζύγων Κατάργηση προικώ συστήματος. Αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα.
• Σχέσεις γονέων και παιδιών Πατρική εξουσία.	• Σχέσεις γονέων και παιδιών Γονική μέριμνα. Ενηλικίωση του παιδιού με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας του.

Πηγή: Αστικός Κώδικας, 1940 και 2001 (εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2001).

Πριν από το 1983 το οικογενειακό πλαίσιο ήταν έτσι διαμορφωμένο, ώστε ο ρόλος του συζύγου ήταν, χωρίς υπερβολή, πατριαρχικός, αφού ο πατέρας αποφάσιζε για όλα, ενώ ακόμη και στις σχέσεις γονέων και παιδιών η μητέρα απουσίαζε. Μετά το 1983 το Οικογενειακό Δίκαιο εκδημοκρατίζεται δίνοντας «φωνή» και στη σύζυγο, αφού «οι σύζυγοι αποφασίζουν από κοινού», αξιώνει και αυτή «συμμετοχή στα αποκτήματα» και έχει λόγο για την ανατροφή των παιδιών.

Η επαγγελματική δραστηριοποίηση των γυναικών, η διευκόλυνση που παρέχει στα άτομα η ανάπτυξη της τεχνολογίας (οικιακές συσκευές) στο θέμα των οικιακών εργασιών, η δυνατότητα οικογενειακού προγραμματισμού (μέθοδοι αντισύλληψης), η διεκδίκηση ισότητας στο πολιτικό επίπεδο, η αλλαγή του Οικογενειακού Δικαίου δημιούργησαν το νέο κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο καλείται να λειτουργήσει η οικογένεια. Οι σταδιακές αυτές μεταβολές αλλάζουν την καθημερινότητα της οικογενειακής συμβίωσης και δημιουργούν νέο καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στα φύλα, αισθητό και στην ελληνική οικογένεια, καθώς και νέους τρόπους άσκησης των ρόλων τόσο του άνδρα όσο και της γυναίκας.

«Οπωσδήποτε, τα ατομικά-κοινωνικά χαρακτηριστικά, καθώς και άλλοι παράγοντες προσδιορίζουν τις συμπεριφορές των Αθηναίων συζύγων, ενώ προκαθορίζουν το πλαίσιο των συζυγικών συμπεριφορών. Έτσι η τάση για περισσότερο ισότιμους ρόλους στο σπίτι φάνηκε ότι υπερτερεί ανάμεσα στους νεότερους και πιο μορφωμένους συζύγους, σ' αυτούς που ανήκουν στα μεσαία και ανώτερα στρώματα, καθώς και στα ζευγάρια "διπλής απασχόλησης". Αντίθετα το διπολικό μοντέλο οικογένειας, με την άνιση κατανομή των οικιακών εργασιών, αφορά περισσότερο τα ζευγάρια που οι σύζυγοι είναι μεγαλύτερης ηλικίας, λιγότερο μορφωμένοι, ανήκουν σε χαμηλά κοινωνικά στρώματα, ενώ οι γυναίκες δεν έχουν εξωοικιακή επαγγελματική απασχόληση» (Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, 1995: 13 1).

Εμπειρικές έρευνες που έχουν γίνει στην Ελλάδα έδειξαν ότι από τα ζευγάρια που κατοικούν στις αστικές περιοχές και στα οποία επικρατεί η παραδοσιακή αντίληψη για τους ρόλους των δύο φύλων ο άνδρας ασχολείται κυρίως με την εξωοικιακή εργασία, ενώ η γυναίκα με τις οικιακές εργασίες και την ανατροφή των παιδιών, ακόμη και όταν η γυναίκα είναι μισθωτή. Από τις σύγχρονες οικογένειες που διαμένουν σε αγροτικές περιοχές, παρά το γεγονός ότι οι ανδρικές και οι γυναικείες εργασίες έξω από το σπίτι αλληλοσυμπληρώνονται, δηλαδή δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός των εργασιών ως προς το φύλο, η γυναίκα μέσα στο σπίτι αναλαμβάνει την ανατροφή των παιδιών και το σύνολο των οικιακών εργασιών, ενώ ο άνδρας δε συμμετέχει καθόλου σε αυτές.

«Λυπάμαι τις νοικοκυρές
Έτσι που αγωνίζονται
Κάθε πρωί να διώχνουν απ' το σπίτι
τους τη σκόνη,
Σκόνη ύστατη σάρκα του άσφαρκου.
Σκούπες σκουπάκια
Ρουφηχτήρια φτερά τιναχτήρια
Ξεσκονόπανα κουρελόπανα κλόουν
Θόρυβοι και τρόποι ακροβάτες,
Μαστίγιο πέφτουν οι κινήσεις πάνω
στην κατοικίδια σκόνη»
(Κική Δημουλά, «Σκόνη», από τη συλλογή
Το τελευταίο σώμα μου, 1981).

Εικ. 4.9α (Φωτογραφικό αρχείο Ν. Πετρόπουλου).

Έχει επίσης διαπιστωθεί ότι στις αγροτικές περιοχές υπάρχει συνήθως μια αρνητική τάση του συζύγου να βοηθήσει τη σύζυγο στις καθημερινές εργασίες του νοικοκυριού. Αυτό συνδέεται με τα διαφορετικά πρότυπα που κυριαρχούν στο πλαίσιο της οικογένειας στον αγροτικό χώρο, πρότυπα που θέλουν τις οικιακές εργασίες να προσιδιάζουν στη γυναίκα.

Τελικά, η συμμετοχή του άνδρα στον καταμερισμό των οικιακών εργασιών ποικίλλει και βασικά επηρεάζεται από τα ατομικά του χαρακτηριστικά (π.χ. ηλικία), αλλά και από κοινωνικά (εκπαίδευση, επαγγελματική κατάσταση και χαρακτηριστικά απασχόλησης). Η μη συμμετοχή των ανδρών στις οικιακές εργασίες είναι συνήθως αιτία γκρίνιας και συγκρούσεων ανάμεσα στα - νεαρά ιδίως - ζευγάρια, όταν η σύζυγος αμφισβητεί το παραδοσιακό πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο η «καλή νοικοκυρά είναι δούλα και κυρά».

Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά είναι καθοριστικός παράγοντας στη συμμετοχή των ανδρών στις οικιακές εργασίες

Εικ. 4.9β Σκίτσο από το περιοδικό Σύγχρονη Γυναίκα, τ. 61, 1989.

Η οικογένεια στην Ελλάδα θεωρείται ακόμη και σήμερα ένας θεμελιώδης κοινωνικός θεσμός, παρά το γεγονός ότι δεν έχει μελετηθεί συστηματικά. Αντίθετα, έχει αποσυνδεθεί τεχνητά από την κοινωνική πραγματικότητα και ερευνάται ξεχωριστά από την εργασία και τη θέση της γυναίκας. Η σχέση επαγγελματικής απασχόλησης, οικογενειακής ζωής και γυναικείου/ανδρικού ρόλου είναι συχνά ανταγωνιστική, αφού η εργασία απορροφά τις περισσότερες ώρες και «κλέβει» ελεύθερο χρόνο από τη ζωή της οικογένειας. Αντίθετα, η εναρμόνιση επαγγελματικής απασχόλησης και οικογενειακής ζωής είναι το ζητούμενο για πολλά σύγχρονα ζευγάρια.

4.3. Μαθαίνοντας το ρόλο του άνδρα και το ρόλο της γυναίκας: ένα παράδειγμα πρωτογενούς κοινωνικοποίησης

Η συζήτηση για τον καταμερισμό εργασίας, τους συζυγικούς και τους επαγγελματικούς ρόλους συνδέεται και με την έννοια του φύλου, η οποία αποτέλεσε στη δεκαετία του '60 αντικείμενο μελέτης των κοινωνικών επιστημών. Διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, που προέρχονται κυρίως από την κοινωνιολογία και την ψυχολογία, ερμηνεύουν τους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους κάθε φύλο ενσωματώνει τελικά όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν την ταυτότητά του.

Το βασικό ερώτημα που απασχόλησε τους θεωρητικούς των κοινωνικών επιστημών ήταν: το φύλο προσδιορίζεται από τα βιολογικά ή από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του ατόμου; Για παράδειγμα, το ότι «οι γυναίκες είναι υπεύθυνες για την ανατροφή των παιδιών» ή το ότι «έχουν επιφορτιστεί με τις οικιακές εργασίες» ή ακόμη το ότι «αμείβονται λιγότερο ως μισθωτές από τους άνδρες» μπορεί να ερμηνευτεί με προσφυγή στο βιολογικό παράγοντα ή είναι «κοινωνική κατασκευή»;

Δεν είναι δυνατόν στο πλαίσιο αυτού του βιβλίου να αναφέρουμε όλες τις ερμηνευτικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν. Μπορούμε όμως να τις συνοψίσουμε, αφού ουσιαστικά οι θεωρίες αυτές συγκροτούν δύο ομάδες:

- Η μία ομάδα προτάσσει το **βιολογικό παράγοντα** και τον καθιστά υπεύθυνο για τη μεταβίβαση των χαρακτηριστικών στα δύο φύλα.

- Η δεύτερη ομάδα προτάσσει τις θεωρίες της **κοινωνικής εκμάθησης** των ρόλων.

Σύμφωνα με την **πρώτη** θεωρητική οπτική:

α) Οι ψυχολογικές ιδιότητες, οι κλίσεις και οι ικανότητες των αγοριών και των κοριτσιών αποδίδονται σε

έμφυτες ιδιότητες που συνδέονται με τις ανατομικές διαφορές των δύο φύλων. Για παράδειγμα, το ότι τα κορίτσια είναι πιο ευαίσθητα από τα αγόρια, ή το ότι έχουν χαμηλότερες επιδόσεις στα μαθηματικά σε σχέση με τα αγόρια αποδίδεται στα έμφυτα και βιολογικά χαρακτηριστικά των δύο φύλων και όχι στις διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες ανατροφής τους.

β) Το φύλο αποτελεί κριτήριο «κανονικής» συμπεριφοράς και αξιολόγησής της: άλλα πρέπει να κάνουν οι άνδρες και άλλα οι γυναίκες και επομένως είναι αναμενόμενο τα άτομα να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις ιδιότητες που προσιδιάζουν στο φύλο τους. Αυτή η αρχή ισχύει για όλες τις πτυχές της συμπεριφοράς των δύο φύλων, από τη σεξουαλική έκφραση έως την πολιτική εκπροσώπηση. Το αποτέλεσμα αυτής της οπτικής είναι η χαμηλή εκπροσώπηση των γυναικών σε πολλά επαγγέλματα (π.χ. χειρουργοί, πιλότοι, βουλευτές), γεγονός που αποτελεί τη βάση για τη δικαιολόγηση και τη διαιώνιση της ανισότητας μεταξύ των δύο φύλων.

Στη συνέχεια -και ιδίως μετά τις διαπιστώσεις των κοινωνικών ανθρωπολόγων, οι οποίοι μελέτησαν απλές και σύνθετες κοινωνίες (π.χ. M. Mead, 1935) και παρατήρησαν σημαντικές παραλλαγές στον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ των δύο φύλων- η έννοια του φύλου αλλάζει περιεχόμενο. Με την ιστορική πλέον φράση της Σιμόν ντε Μποβουάρ (Simone de Beauvoir, 1908-1986) ότι «η γυναίκα δε γεννιέται, αλλά μάλλον γίνεται» καθώς και με τη συμβολή των φεμινιστικών σπουδών, διατυπώνεται μια νέα θεωρητική οπτική στη δεκαετία του '70. Σύμφωνα με αυτήν, το φύλο κατασκευάζεται και ο ρόλος του κάθε φύλου διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Άρα και οι αξιολογήσεις που σχετίζονται με τα φύλα είναι και αυτές προϊόντα του πολιτισμού, που μεταδίδονται μέσα από τη διαδικασία της μάθησης.

Σύμφωνα με τη **δεύτερη** οπτική, της **κοινωνικής εκμάθησης των ρόλων**, δίνεται έμφαση στην καθοριστική επίδραση της κοινωνίας στην κατασκευή του φύλου (και όχι της φύσης ή της βιολογίας). Το αγόρι μαθαίνει να συμπεριφέρεται ως αγόρι, όπως άλλωστε και το κορίτσι μαθαίνει να συμπεριφέρεται ως κορίτσι, και αυτό συμβαίνει κατ' αρχάς μέσα στην οικογένεια με την **κοινωνικοποίηση**.

Το κορίτσι μαθαίνει -είτε μέσω των παιχνιδιών είτε μέσω των καθημερινών πρακτικών της μητέρας του, την οποία καλείται να βοηθήσει- ότι προορίζεται για τις οικιακές εργασίες και την καθημερινή διαχείριση της οικιακής οικονομίας, αποκλεισμένο σε ένα χώρο ιδιωτικό, με κύριο προορισμό το γάμο και τη μητρότητα, ώστε να λειτουργήσει «ως νοικοκυρά στο δικό της σπίτι». Κάθε παρέκκλιση από το ρόλο αυτό αποτελεί παραβίαση του κανονιστικού προτύπου, δηλαδή παραβίαση

του κοινωνικού κανόνα, και επιφέρει κοινωνική απαξίωση: «δεν είναι αυτή για σπίτι», «είναι ανοικοκύρευτη». Αντίθετα, το αγόρι μαθαίνει μέσα από ανάλογες πρακτικές ότι προορίζεται για την εκπροσώπηση της οικογένειας προς τα «έξω», για το δημόσιο, τον «επίσημο» χώρο, για τις εξωτερικές εργασίες, που είναι και πιο θεαματικές σε σχέση με τις «κρυφές», «ιδιωτικές» εργασίες και ασχολίες του γυναικείου φύλου, όπως η ανατροφή των παιδιών και η καθαριότητα του σπιτιού. Κάθε παρέκκλιση από το ρόλο που καλείται να ασκήσει το αγόρι αποτελεί αμφισβήτηση του ανδρισμού του: «πού ακούστηκε αγόρι να μαγειρεύει;» ή «οι άνδρες δεν κλαίνε». Οι εκφράσεις αυτές αποτελούν άτυπες μορφές κοινωνικού ελέγχου, όταν διατυπώνονται από το οικείο περιβάλλον.

Γίνεται φανερό από τα παραπάνω παραδείγματα ότι ο κυριότερος μηχανισμός μέσα από τον οποίο το βιολογικό φύλο αλλάζει σε κοινωνικό φύλο (δηλαδή σε συμπεριφορές, ρόλους, πρακτικές) είναι η οικογένεια και οι συγγενείς που περιβάλλουν ένα παιδί στα πρώτα

του βήματα: «...ένα σύνολο διαφορετικών ανθρώπων με ένα σύνολο διαφορετικών σχέσεων επηρεάζουν το άτομο με το παράδειγμα, την άμεση επιταγή και τη σιωπηλή ανέκφραστη προσδοκία» (Β. Τεντοκάλη, 1991:102). Για το λόγο αυτό άλλωστε η οικογένεια ονομάστηκε μηχανισμός πρωτογενούς κοινωνικοποίησης. Επομένως οι ρόλοι των δυο φύλων μαθαίνονται στο πλαίσιο της οικογένειας και δεν αποτελούν δεδομένα της φύσης ούτε έμφυτες κλίσεις και δεξιότητες. Αντίθετα, αποτελούν σύμβολα μιας κοινωνικής σχέσης η οποία είναι κοινωνικά και ιστορικά προσδιορισμένη.

Σε μια πατριαρχική εκτεταμένη οικογένεια τα παιχνίδια των παιδιών και οι οικογενειακές πρακτικές, στις οποίες καλούνται να συμμετέχουν διαφοροποιημένα κατά φύλο τα παιδιά, αναπαράγουν τα πρότυπα της ανδρικής «κυριαρχίας» και της γυναικείας «υποταγής».

Σε μια σύγχρονη πυρηνική οικογένεια, με εργαζόμενους και τους δύο γονείς και με σχέσεις ισότητας μεταξύ τους, ο μηχανισμός εκμάθησης των ρόλων είναι (ή μπορεί να είναι) διαφορετικός. Δεν υπάρχουν αποκλεισμοί λόγω φύλου ούτε στα παιδικά παιχνίδια ούτε στις οικιακές εργασίες στις οποίες καλούνται να βοηθήσουν τα παιδιά. Οι χώροι δε χωρίζονται σε γυναικείους (η κουζίνα ως αποκλειστικά γυναικείος χώρος) και ανδρικούς, ενώ το κορίτσι μαθαίνει ότι δεν έχει μόνο έναν προορισμό στη ζωή του, να γίνει δηλαδή μια καλή νοικοκυρά και μια καλή μητέρα.

Συνεπώς στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες οι άνδρες και οι γυναίκες κατανέμουν κατά έναν ισότιμο τρόπο (ή τουλάχιστον προσπαθούν να καταναείμουν) τη δημόσια και την οικιακή σφαίρα. Αυτό συμβαίνει γιατί, όπως δείξαμε, η γυναίκα, εισερχόμενη στον επαγγελματικό στίβο, αναγκάστηκε σε μια αναπροσαρμογή των δραστηριοτήτων που αφορούσαν το ρόλο της, το χρόνο της, αλλά και την ταυτότητά της. Παράλληλα όμως και ο άνδρας προσπαθεί να διαχειριστεί με νέους όρους το ρόλο του στην οικογένεια.

Εικ. 4.10 Άτυπος κοινωνικός έλεγχος: το αγόρι μαθαίνει τι δε μπορεί να κάνει (S. Pick, Πλάθοντας τη ζωή, εκδ. Φυτράκη, 1997).

Η κοινωνική «κατασκευή» των φύλων

Εικ. 4.11α (B. Hoglund, L. Jarlen, H. Lind, A. Lokholm, Samhällskunskap för gymnasiet A, Natur och Kultur, Stockholm, 2003)

Εικ. 4.11β (Φωτογραφικό αρχείο Ε. Κουμάνταρη).

4.4. Προκλήσεις, προβλήματα, προοπτικές της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας

Κατά τον 20ό αιώνα στην Ευρώπη οι ανακατατάξεις που έγιναν στην οικογένεια αφορούσαν κυρίως τους ρόλους του άνδρα και της γυναίκας. Στη νέα χιλιετία οι ρόλοι και οι ευθύνες των γονέων αξιολογούνται εκ νέου, ώστε να γίνει πιο ενεργητικός ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια και της μητέρας στον κόσμο της εργασίας.

Ωστόσο, το γεγονός ότι οι γυναίκες δίνουν σήμερα μεγαλύτερη έμφαση στην καριέρα τους μεταθέτοντας την απόκτηση παιδιών σε μεγαλύτερη ηλικία, καθώς και οι αλλαγές στον εργασιακό τομέα, οι οποίες απαιτούν από τους εργαζομένους περισσότερες ώρες απασχόλησης, μειώνοντας τον ελεύθερο χρόνο τους, έχουν επιδράσει σημαντικά στη φυσιογνωμία της οικογένειας στην Ευρώπη, η οποία παρουσιάζει ευδιάκριτα κοινά χαρακτηριστικά, όπως είναι η ελεύθερη συμβίωση, τα διαζύγια και η μείωση των γεννήσεων.

Εικ. 4.12 Η κλωνοποίηση προκαλεί κοινωνικά και ηθικά διλήμματα («The Twenty Marilyns», του Andy Warhol, R. T. Schaefer, Sociology, 7th edition, The McGraw Hill Co., 2001).

Η ελληνική κοινωνία, σε γενικές γραμμές, φαίνεται να αντιστέκεται στην απαξίωση του γάμου, παρά τους κλυδωνισμούς που υφίσταται ο θεσμός αυτός τουλάχιστον στην Ευρώπη και παρά το γεγονός ότι στο διάστημα των τελευταίων 30 χρόνων (από το 1971 ως το 2001) έχουν πενταπλασιαστεί τα διαζύγια στη χώρα μας.

Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα παρουσιάζει υψηλά ποσοστά γαμλιότητας* και αντίστοιχα χαμηλά ποσοστά συμβίψεων και γεννήσεων εκτός γάμου, σχετικά χαμηλά ποσοστά διαζυγίων σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και χαμηλά ποσοστά γονιμότητας*.

Ο αριθμός των γεννήσεων το 2001 είναι ελαφρά μικρότερος από τον αριθμό των θανάτων (βλ. πίνακα 4.3) και οι ερευνητές επισημαίνουν ότι από το «1983 η

Η υπογεννητικότητα σήμερα συνδέεται με ευρύτερα κοινωνικά και οικονομικά θέματα που απασχολούν ιδιαίτερα τα νέα ζευγάρια, τα οποία καλούνται να εξοικονομήσουν χρόνο και χρήμα για την ανατροφή των παιδιών. Τα παιδιά κατέχουν κεντρική θέση στη σύγχρονη οικογένεια, η οποία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαίδευσή τους. Οι γονείς, πολλές φορές, μεταθέτουν στο απώτερο μέλλον τις δικές τους ικανοποιήσεις, προκειμένου να ανταποκριθούν στις μεγάλες οικονομικές απαιτήσεις της εκπαίδευσης των παιδιών τους, ευελπιστώντας ότι κάποτε αυτά, με τα αυξημένα μορφωτικά προσόντα τους, θα πραγματοποιήσουν ως ενήλικες τα όνειρα που εκείνοι δεν κατόρθωσαν να εκπληρώσουν.

Η αντίφαση που παρατηρείται σε όλες τις χώρες της

Πίνακας 4.3. Φυσική κίνηση του πληθυσμού

	1971	1981	1991	2000	2001
Γάμοι	73.350	71.178	65.568	48.880	58.491
Επί 1.000 κατοίκων	8,3	7,3	6,4	4,5	5,3
Διαζύγια	3.675	6.349	6.351	11.309	11.184
Επί 1.000 γάμων	50,1	89,2	96,9	231,4	191,2
Γεννήσεις	141.126	140.953	102.620	103.267	102.282
Επί 1000 κατοίκων	16,0	14,5	10,0	9,5	9,4
Θάνατοι	73.819	86.261	95.498	105.219	102.559
Επί 1000 κατοίκων	8,4	8,9	9,3	9,5	9,4

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. (2003).

γονιμότητα* έχει μειωθεί σε επίπεδο κατώτερο του 2,1 παιδιά ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας, επίπεδο που θεωρείται απαραίτητο για την αναπλήρωση των γενεών, ενώ το 1993 ισοδυναμούσε μόλις με 1,35 παιδιά ανά γυναίκα» (Χ. Συμεωνίδου, 1997:247).

Η αναπλήρωση των γενεών επιτυγχάνεται, σύμφωνα με τους δημογράφους, όταν το ποσοστό των γεννήσεων ανά γυναίκα είναι ανώτερο του 2,1 παιδιά. (Το 2,1 παιδιά ανά γυναίκα είναι ένας στατιστικός μέσος όρος που δείχνει το δείκτη γονιμότητας). Εάν τα ποσοστά γεννήσεων στην Ελλάδα δεν αυξηθούν και οι γενιές δε διαδέχονται η μία την άλλη, τότε προβλέπεται ότι σύντομα θα είμαστε χώρα ηλικιωμένων ατόμων.

Ευρώπης είναι ότι, ενώ σε κάποιο βαθμό τα κράτη στηρίζουν τις οικογένειες, ώστε αυτές να αποκτήσουν όλο και περισσότερα παιδιά, ταυτόχρονα θεωρείται «προσόν» για μια γυναίκα να μην έχει παιδιά, προκειμένου αυτή να μπορέσει να εξελιχθεί επαγγελματικά.

Επειδή η τάση αυτή της σύγχρονης οικογένειας είναι ιδιαίτερα εμφανής σε πολλές χώρες της Ευρώπης, παρατηρούμε όλο και συχνότερα τη θέσπιση νόμων για τη στήριξη της τεχνητής γονιμοποίησης, όπως και την έκδοση κειμένων, οδηγιών και συμβάσεων που αναφέρονται στα δικαιώματα των παιδιών, όπως είναι η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Παιδιών (1989), ο Ευρωπαϊκός Χάρτης για τα Δικαιώματα των Παιδιών (1990) κ.ά.

Ο προβληματισμός για το μέλλον της οικογένειας είναι έντονος. Τα νέα οικογενειακά σχήματα, όπως οι συμβιώσεις που δεν αποσκοπούν στην αναπαραγωγή του είδους (γάμοι ομοφυλοφίλων), που εμφανίζονται ιδίως στη Δυτική Ευρώπη, προκαλούν προβληματισμούς ως προς τις θεσμικές ρυθμίσεις. Αλλά και τα επιτεύγματα στον τομέα της γενετικής τεχνολογίας όπως η

εξωσωματική γονιμοποίηση, η επιλογή του φύλου του παιδιού, οι τράπεζες σπέρματος θέτουν νέα ερωτήματα ηθικής και νομικής φύσης. Έτσι, ενώ μέχρι χθες θέματα πατρότητας και μητρότητας θεωρούνταν λυμένα, σήμερα εμφανίζονται εκ νέου στο κοινωνικό προσκήνιο και ζητούν επαναπροσδιορισμό.

«Ο Άρειος Πάγος καλείται να αποφασίσει ποιος είναι ο νόμιμος πατέρας - Ο γόρδιος δεσμός μιας εξωσωματικής

...Απάντηση σε κρίσιμα νομικά ζητήματα που γεννούν τα επιτεύγματα της γενετικής τεχνολογίας καλείται να δώσει ο Άρειος Πάγος. Για πρώτη φορά το ανώτατο δικαστήριο βρίσκεται αντιμέτωπο με ένα εξαιρετικά πολύπλοκο νομικό και ηθικό πρόβλημα, αυτό της αναγνώρισης των παιδιών που αποκτήθηκαν εκτός γάμου ύστερα από εξωσωματική γονιμοποίηση, αλλά και με το δίλημμα ποιος είναι ο νόμιμος πατέρας, ο κοινωνικός ή ο βιολογικός.

Η υπόθεση έφτασε στον Άρειο Πάγο, αφού προηγουμένως δίχασε τα κατώτερα δικαστήρια, που έδωσαν διαφορετική απάντηση στο ποιος είναι ο νόμιμος πατέρας. Η ιστορία αρχίζει το 1981, όταν παντρεμένη γυναίκα, που έπασχε από απόφραξη σαλπίγγων, επισκέφθηκε ιδιωτικό ιατρικό κέντρο προκειμένου να αποκτήσει παιδί με εξωσωματική γονιμοποίηση. Αρχικά η σχέση του γυναικολόγου-διευθυντή μονάδας, που επίσης ήταν παντρεμένος- με τη γυναίκα ήταν τυπική, στη συνέχεια όμως εξελίχθηκε σε ερωτική σχέση που κράτησε 5 χρόνια. Όλο αυτό το διάστημα έγιναν επανειλημμένες προσπάθειες τεχνητής γονιμοποίησης, που τελικά καρποφόρησε το 1988. Το Σεπτέμβριο του 1989 η γυναίκα γέννησε δίδυμα, αφού χρησιμοποιήθηκαν ωάρια και σπέρμα τρίτων δοτών από Τράπεζες. Μετά τη γέννηση των παιδιών και αφού και οι δυο είχαν πάρει διαζύγιο από τους συζύγους τους, το ζευγάρι χώρισε. Η μητέρα κατέφυγε στα δικαστήρια, ζητώντας με αγωγή της να αναγνωριστεί ότι πατέρας των παιδιών της είναι ο γιατρός, αφού συζούσαν από το 1984 και για 5 χρόνια με σκοπό το γάμο και εκείνος είχε συγκατατεθεί στη σύλληψη των παιδιών με τεχνητή εξωσωματική γονιμοποίηση.

Σε πρώτη φάση η γυναίκα δικαιώθηκε από το Πρωτοδικείο, το οποίο αναγνώρισε ότι ο πατέρας είναι ο γιατρός. Αντίθετα, το Εφετείο απέρριψε τον ισχυρισμό της μητέρας ως μη νόμιμο, κρίνοντας ότι η συμφωνία που έκαναν για να αποκτήσουν παιδιά είναι άκυρη, διότι δεν ήταν παντρεμένοι, αλλά συμβίωναν. Στο ίδιο μήκος κύματος με τη δευτεροβάθμια απόφαση κινείται και η εισήγηση του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, Δημ. Λινού, ενώπιον της ολομέλειας του Αρείου Πάγου, ο οποίος υποστηρίζει ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση ο γιατρός δεν μπορεί να θεωρηθεί ο πατέρας των παιδιών. Ωστόσο δέχεται ότι υπάρχει "νομικό κενό" που χρήζει ρυθμίσεως, καθώς οι διατάξεις του Οικογενειακού Δικαίου ισχύουν μόνον για την έγγαμη σχέση και δεν μπορεί να εφαρμοστεί και στη συμβίωση με ελεύθερη σχέση.

Για να τεκμηριώσει την άποψή του, ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου αναφέρει:

-Στην περίπτωση της γυναίκας που είναι παντρεμένη και συμβιώνει με άλλον άνδρα, η συγκατάθεση του τελευταίου για την απόκτηση παιδιών είναι "νομικά αδιάφορη". Και αυτό διότι ο σύντροφός της δε δικαιούται να δημιουργήσει αμάχητο τεκμήριο "κοινωνικής" πατρότητας για τον εαυτό του, έστω και αν η σύντροφός του βρίσκεται σε διάσταση με το σύζυγό της.

-Είναι άκυρη η συμφωνία που κάνουν οι σύντροφοι εκτός γάμου για την απόκτηση παιδιού με τεχνητή γονιμοποίηση, διότι αντιβαίνει στα χρηστά ήθη σύμφωνα με την κρατούσα ηθική της κοινωνίας, διαταράσσει την οικογενειακή τάξη και προσβάλλει το θεσμό του γάμου.

-Είναι αδιάφορο για το νομοθέτη το γεγονός ότι οι σύντροφοι που είχαν σχέση βρίσκονταν σε διάσταση με τους συζύγους τους..»

Ελευθεροτυπία, Β. Φωτοπούλου, 23-1-2004

Ενδεικτική των νέων δεδομένων και των προβλημάτων που αυτά προκαλούν είναι η περίπτωση η οποία περιγράφεται στο άρθρο ημερήσιας εφημερίδας (βλ. παράθεμα).

Η επιστήμη της κοινωνιολογίας οφείλει να εξετάσει ό,τι ανακύπτει από τις παραπάνω αναπόφευκτες αλλαγές, καθώς αυτές συμπαρασύρουν τις ιδέες, αλλά και το σύστημα αξιών μας σχετικά με την οικογένεια.

Ερωτήσεις

1. Ποια είναι η διαφορά της οικογένειας από το νοικοκυριό;
2. Ποια είναι τα στοιχεία της οικογένειας που την προσδιορίζουν ως κοινωνικό θεσμό;
3. Ποιους σκοπούς εξυπηρετεί η οικογένεια με τη μεταβίβαση των αγαθών της στην επόμενη γενιά;
4. Να περιγράψετε τη μορφή και τα χαρακτηριστικά της εκτεταμένης οικογένειας.
5. Τι ονομάζουμε πυρηνική οικογένεια;
6. Αφού μελετήσετε τα στοιχεία του πίνακα 4.1, να αναφέρετε τις σημαντικότερες εξελίξεις που παρατηρείτε στη σύνθεση των νοικοκυριών.
7. Να συγκρίνετε τη θέση της γυναίκας στην εκτεταμένη και στην πυρηνική οικογένεια.
8. Ποιες είναι οι μορφές οικογενειακής συμβίωσης στη σύγχρονη κοινωνία;